

СИНТАКТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОСТИ ГРУПИ С ГЛАВЕН ЧЛЕН ГЛАГОЛ И ПОДЧИНЕН ЧЛЕН НАРЕЧИЕ (V → ADV)

КАТЯ ЧАРАЛОЗОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

charalozova@abv.bg

Статията има за цел прецизно формално описание на синтаксиса на простите конструкции, състоящи се от главен член глагол и подчинен член наречие. За целта като средства за анализ са използвани инструментите на синтактичната акомодация и конотацията.

След анализ на процесите на акомодация и конотация в проста синтактична конструкция от типа (V → Adv) по отношение наличие на признака +/- *конотация* се откриха два подтипа синтактични конструкции: 1. Неконотирани прости синтактични групи от глагол и наречие; 2. Конотирани прости синтактични групи от глагол и наречие. В простите синтактични конструкции от първия вид по наличие на признака +/- *акомодация* се обособиха още по два подтипа синтактични конструкции – конструкции, при които наречието не е конотирано и не е акомодирано, и конструкции, които не са конотирани, но са акомодирани по отношение на категориите на глагола *лице, число, вид, време, наклонение и статус*. В конструкциите от втория вид въз основа на признака +/- *акомодация* се откроява групата на синтактичните конструкции без акомодация по отношение на глаголните категории *лице, число, вид, време, наклонение и статус*, и ограничената по състав група на синтактичните конструкции, акомодирани *по статус, лице и число*. Анализът по така избраната методика допълва и прецизира досега направените описания на простата синтактична конструкция с главен член глагол и подчинен член наречие.

Ключови думи: проста синтактична конструкция, глагол, наречие, конотация, акомодация, синтаксис, български език

SYNTACTIC CHARACTERISTICS OF SIMPLE GROUPS CONSISTING OF A HEAD VERB AND A SUBORDINATE ADVERB (V → ADV)

KATYA CHARALZOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

charalozova@abv.bg

The article aims at providing a precise formal description of the syntax of simple constructions consisting of a head verb and a subordinate adverb. The analysis employs the mechanisms of syntactic accommodation and connotation.

The study of the processes of accommodation and connotation in simple syntactic constructions of the type $V \rightarrow Adv$ in terms of the presence or absence of connotation (+/- connotation) has resulted in distinguishing two subtypes of syntactic constructions: 1. Non-connoted simple syntactic groups consisting of a verb and an adverb; 2. Connoted simple syntactic groups consisting of a verb and an adverb. Within the first type of constructions two subtypes have been further identified on the basis of the presence or absence of the feature of accommodation (+/- accommodation) – constructions in which the adverb is not connoted and not accommodated and constructions that are not connoted but are accommodated with respect to the categories of *person*, *number*, *aspect*, *tense*, *mood* and *polarity*. Within the second type of constructions the presence or absence of the feature of accommodation (+/- accommodation) has also led to distinguishing two subtypes: a group of syntactic constructions without accommodation according to *person*, *number*, *aspect*, *tense*, *mood* and *polarity*, and a restricted group of syntactic constructions that are accommodated according to the categories of *polarity*, *person* and *number*. The analysis employing the chosen methodology extends and refines previous descriptions of the simple syntactic constructions with a head verb and a subordinate adverb.

Keywords: simple syntactic constructions, verbs, adverbs, connotation, accommodation, syntax, Bulgarian language

Изложението има за цел да опише синтаксиса на простите синтактични конструкции, състоящи се от главен член глагол и подчинен член наречие ($V \rightarrow Adv$). Анализът се осъществява на ниво проста синтактична група, която функционира в контекстово независимо изречение. За адекватното описание на синтактичните особености на граматичните единици според концепцията на изследването, основаващо се на принципите на описание в *Нормативната граматика на българския език* (Станчева и др./Stancheva et al. 2017, Малджиева/Maldzieva 2017, Малджиева/Maldzieva 2018), е необходимо: на първо място да се определи граматичният състав на изследваната група; главният и подчиненият член в простата синтактична конструкция; да се опишат акомодационните и конотационните характеристики на членовете на синтактичната група.

Методологията на изследването се основава на използването на техники като синтактична акомодация и конотация, за да се постигне прецизно формално описание на простите синтактични конструкции, състоящи се от глагол като главен член и наречие като подчинен.

Понятието синтактична акомодация се разбира като релация между съставлящите единици на синтактичната конструкция, които притежават различен статус – на акомодиращ и на акомодиран член. Акомодиращият член налага своите селективни изисквания на акомодирания така, че да се произведе граматично правилна фраза. От своя страна в някои случаи акомодираният член също може да предяви селективни изисквания към акомодирания. Тогава се говори за т.нар. двустранна акомодация (Saloni, Swidzinski 1985 (2007, 2020)). Ако съотнесем понятието синтактична акомодация към понятията от традиционния синтаксис, можем да констати-

раме, че то обхваща всички видове подчинително свързване като съгласуване, управление, прилагане и предложно свързване. Използвайки техниката на синтактичната акомодация, е възможно да се опишат адекватно формалните зависимости между акомодиращия и акомодирания член (в случая между глагола и наречието) по отношение на глаголни категории като *лице, време, вид, статус и наклонение*.

При характеристиката на простата синтактична конструкция, състояща се от глагол и наречие, се използва и понятието синтактична конотация, която означава изискуемост на главния член за свързване с определена езикова единица, за да се образува пълна и граматично правилна конструкция.

Използваните механизми за установяване на синтактичната акомодация и конотация са съответно тестът за субституция и тестът за редукция, приложени към простата синтактична конструкция.

Изследването е осъществено въз основа на корпус от 1500 словосъчетания от глагол и наречие, извлечени от текстове от художествената литература, публицистични текстове и текстове от БНК.

Методологията на изследването следва изцяло методологията и принципите на описание в проекта *Нормативната граматика на българския език*, като изводите са следствие от стриктното придържане към избраната методика на формално описание.

Темата за синтактичните особености на словосъчетанието от глагол и наречие не е нова за българското езикознание, като трябва да се изтъкне, че освен традиционното описание има и изследвания от гледна точка на генеративно-трансформационния синтаксис. Темата е интерпретирана от Й. Пенчев, А. Евтимова, Е. Хаджиева и др. Заслужава внимание описанието в монографията „Винаги малко повече. Наречия за количество и време в обучението по български език като чужд“, осъществено по различна методология от тази на настоящото изследване (вж. Евтимова/Evtimova 2010).

Описание на членовете на групата

Изследваната група се състои от глагол и наречие (V + Adv). От гледна точка на дистрибутивната характеристика на наречието в състава на групата в съвременния български език може да се обособи само един синтактичен тип: **главен член глагол и подчинен член наречие**, чийто формален запис е (V → Adv).

Наречието може да бъде конотирано от един клас граматични единици (глагол или прилагателно) и от повече от един клас – от два, три, четири класа (Малджиева/Maldzieva 2019: 20). Обект на анализ в работата са само адвербалните наречия (наречия, конотирани от глагол) (Малджиева/Maldzieva 2018: 29).

Според граматичното описание на формите и изследването, основаващо се на дихотомични синтактични принципи, наречията се определят ка-

то неизменяеми лексикални единици, които не се употребяват самостоятелно; не се характеризират със свързваща функция; влизат в подчинително синтактично отношение с глаголи, съществителни и прилагателни имена; конотирани са от глаголи, съществителни и прилагателни имена (Малджиева/Maldzieva 2018: 18).

По критерия възможност за свързване на наречието с глагола различаваме две групи наречия:

1. Наречия, които не се свързват с глаголи в проста синтактична конструкция. Тази група е сравнително малка и се състои от наречия като *твърде, относно, съобразно, сравнително, безброй, безчет* и др. Част от тези наречия се свързват само с прилагателни (*твърде, сравнително, по-ловично, природно*) или само със съществителни (*относно, съобразно, безброй, безчет* и пр.)

2. Наречия, които се свързват с глаголи като подчинен член на синтактична конструкция. Това са болшинството наречия в българския език (*заедно, напоследък, наесен, добре, зле, постепенно, понякога, често, обикновено, винаги, сегиз-тогиз, вред, продължително надясно, наляво, напред, вътре, вън, там, още, страшно, хубаво, временно, юнашки* и др.). Трябва да добавим, че в групата на наречията, които могат да бъдат подчинен член в ПСГ (проста синтактична група) $V \rightarrow Adv$, се включват и т.нар. местоименни наречия.

Напр.: *вървим заедно, често говорим, обикновено слушам, страшно обичам, временно спря, постепенно замря, влязох вътре, където искаш, когато можеш, както решиш* и др.

Формално според начина на свързване в простата синтактична конструкция наречията се делят на две групи:

1. Наречия, които се свързват директно с глагола (*завивам наляво*);
2. Наречия, които се свързват с глагола посредством предлог (*оставам до късно*). Тази група няма да бъде разглеждана в рамките на това изложение, тъй като образуваната конструкция не е проста синтактична конструкция.

В ПСГ, която е конституирана от главен член глагол и подчинен член наречие ($V \rightarrow Adv$), могат да участват като главен член почти всички глаголи (в това число **спомагателните** *съм, бъда, бивам, ща*, а така също и **глаголи с избледняло лексикално значение** като *изглеждам, стана, ставам* и др.). Изследваният материал не показва наличие на глаголи, които не могат да се свързват с наречие в рамките на ПСГ. Най-общо глаголите могат да се разпределят в две големи групи: **Глаголи с пълен набор от форми за лице и число** (за 1., 2. и 3. лице ед. и мн.ч.) и глаголи, които проявяват дефективност по лице и число – **глаголи само и единствено с форми за множествено число** (*наставаме, обичаме се*), **безлични, чиято форма съвпада с формата за 3. л. ед.ч.** (*мръква (се), съмва (се), третолични в 3. л. ед.ч. и мн.ч.* (*проличава/проличават, вали/валят*). Към групата на глаголите, които участват като конституиращ елемент на ПСГ от

глагол и наречие, причисляваме и **страдателните безлични форми в 3 л. ед.ч.** (*сти се, работи се, говори се* и др.).

В класа на глаголите и в класа на наречията се наблюдава динамика, която се свързва не само с отпадане на лексикални единици, но и с появата на нови. Например:

- В съвременния език се наблюдава преход на рефлексивни в неререфлексивни глаголи, като така се променя граматическата им характеристика. Това рефлектира върху свързването им с наречия. Например някои глаголи като *усмихвам, страхувам*, преобразувани от рефлексиви в неререфлексиви, свързани с наречия образуват неграматични конструкции (срв. *усмихвам се весело* и **усмихвам весело*).

- Не са в активна употреба наречия като *есенес, зимъска, лятос* и др.

- Някои полифункционални наречия имат омоними и функционират като съществителни имена (*вчера, днес, сутринта, вечерта*), предлози (*отгоре, напред, накрай* и др.) и най-често като частици (*донякъде, дословно, наистина, нарочно, положително*).

Конотация

По-голямата част от глаголите в българския език се свързват с наречия, като не ги конотират. Друга част от глаголите конотират наречия, като тази особеност е свързана с определена характеристика на глаголите. Така се обособяват две групи глаголи: 1. Глаголи, които конотират наречия с формален запис $V \rightarrow Adv (+k)$; 2. Глаголи, които не конотират наречия със запис $V \rightarrow Adv (-k)$:

1. $V \rightarrow Adv (+k)$: група глаголи, които конотират наречие (+k). Към тази група принадлежат глаголи като *чувствам се, изглеждам, постъпвам, възлизам* (в значение *изкачвам се*), *датира, държа се* (в значение „постъпвам“), *витае* и др.; глаголи с по-абстрактно и избледняло значение като *съм, бивам, бъда* (спомагателните), *става* (в значение „случва се, променя се“). Към тази група принадлежат и предикативните безлични конструкции с подчинен член наречие като *добре е, зле е, късно е* и др.

Например: *чувствам се добре* ----- **чувствам се.....*

изглеждам зле ----- **изглеждам.....*

възлизам нагоре ----- **възлизам*

датира оттогава ----- **датира.....*

държа се лошо ----- **държа се.....*

става тъмно ----- **става*

ще бъде трудно ----- **ще бъде*

неочаквано е, жалко е ----- **е*

добре е, зле е, рано е, късно е ----- **е*

2. $V \rightarrow Adv (-k)$: група глаголи, при които не се наблюдава конотация (-k), т.е. глаголът се свързва с наречия, но не ги изисква задължително, за да се конструира правилна неелиптична фраза. По-голямата част от глаго-

лите принадлежи към тази група: *искам, безпокоя се, бера, бия, благодаря, вярвам, боря се, влияя, включвам се, влизам, излизам, отивам, пиша, чета, рисувам, разхождам се, вярвам, забравям, влагам, забравям, чувствам* и др., а така също и страдателни безлични форми в 3 л. ед.ч. като *спи се, яде се, работи се*. Например:

Детето тича бързо и *Детето тича* → \emptyset_{Adv} .

Справям се лесно и *Справям се* → \emptyset_{Adv} .

Лете обичаше да седи на столчето пред къщата и \emptyset_{Adv} ← *Обичаше да седи на столчето пред къщата*

По отношение на наречията като подчинен член в ПСГ можем да твърдим, че не се обособява такъв тип наречия, които винаги да са неконотирани, т.е. всички видове наречия се употребяват и като конотирани, и като неконотирани. Тази тяхна характеристика се проявява в зависимост от това с какъв глагол се употребяват.

Синтактична характеристика на ПСГ V → Adv

Синтактичната характеристика на подчинения член (наречието) зависи от синтактичната характеристика на главния член на конструкцията, в този случай зависи от синтактичната характеристика на глагола. Изследването на синтактичните характеристики на конструкцията се основава на проследяване стойностите на акомодационните (+a; -a) и конотационните характеристики (+к; -к) на синтактичната конструкция, където конотиращ член е глаголтът, а конотиращият член е наречието.

Въз основа на проследяване стойностите на акомодационните (+a; -a) и конотационните характеристики (+к; -к) на членовете в простата синтактична група V → Adv се обособяват следните 4 прости синтактични подгрупи:

1) V → Adv (+a, +k)

2) V → Adv (-a, +k)

3) V → Adv (+a, -k)

4) V → Adv (-a, -k)

В изложението по-долу ще бъдат изследвани акомодационните характеристики на простата синтактичната конструкция с подчинен член наречие (V → Adv) във връзка с категориите *лице, число, вид, време, наклонение и статус* на глагола като главен член на синтактичната конструкция.

Синтактични характеристики на подгрупата V → Adv (-a, -k)

Конотационни характеристики на синтактичната конструкция от подтип V → Adv (-a, -k)

В изграждането на този подтип участват като главен член глаголи с пълен набор от форми за лице и число (за 1., 2. и 3. лице ед. и мн. число) и глаголи, които проявяват дефективност по лице и число – глаголи само и единствено с форми за множествено число (*налягаме, изпадаме, наставяме, обичаме се*), безлични глаголи (*мръква (се), съмва (се), тре-*

толични глаголи с форми в 3. л. ед.ч. и мн.ч. (проличава/проличават, вали/валят), а също и страдателните безлични форми в 3 л. ед.ч. (спи се, работи се, говори се и др.).

Като подчинен член в подтип $V \rightarrow Adv$ (-а, -к) участват почти всички видове наречия (за място, за начин, за количество и степен, за причина и цел, за логически отношения и др.) като например: *горе, долу, вляво, напред, вътре, вън, рано, късно, вкусно, лесно, достатъчно, очевидно, красиво, грозно, праведно, възмутително, невярно, изключително, безгранично, всъщност* и др.

1. Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от подтип $V \rightarrow Adv$ (-а, -к)

1.1. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип $V \rightarrow Adv$ (-а, -к). по отношение на категориите лице и число

В тези прости синтактични конструкции главният член глагол не селектира форми за лице и число при подчинения член наречие, тъй като по морфологична характеристика наречието е неизменяема част на речта, т. е. не се наблюдава морфологична акомодация. Наречията в конструкциите от типа $V \rightarrow Adv$ не могат да бъдат морфологично акомодирани по лице и число и принадлежат към синтактичен подтип $V \rightarrow Adv$ (-а; -к).

Примери: *работя денем, работиш денем, работи денем, работим денем, работите денем, работят денем; гледам странно, гледаш странно, гледа странно, гледаме странно, гледате странно, гледат странно; оглеждам се наоколо, оглеждаш се наоколо, оглежда се наоколо, оглеждаме се наоколо, оглеждате се наоколо, оглеждат се наоколо, развидели се неочаквано, мръква бързо, съмва/съмна се неочаквано, вали много* и др.

1.2. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип $V \rightarrow Adv$ (-а, -к) по отношение на категорията вид

По-голямата част от глаголите и наречията, изграждащи проста синтактична конструкция от глагол и наречие, принадлежат към този подтип, където не се наблюдава морфологична акомодация. Като подчинен член на проста синтактична конструкция от вида ($V \rightarrow Adv$) наречието се свързва както с глаголи от свършен вид, така и глаголи от несвършен вид. За повечето наречия видът не е селективна категория. Тези конструкции с главен член личен глагол и подчинен член наречие принадлежат към структурния подтип ($V \rightarrow Adv$) (-а -к). Например:

Сега пиша бързо и Ще напиша бързо това писмо; Влизам неочаквано в стаята и Влязох неочаквано в стаята; Отсядам временно при вас и Ще отседна временно при вас; Вървя бързо и Ще вървя бързо; Оглеждам се наоколо и Ще се огледам наоколо.

1.3. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип V → Adv (-а, -к) във връзка с категорията време на глагола

Предвид неизменяемостта на наречието като част на речта няма никакви пречки в повечето случаи то да се реализира в конструкция с главен член глагол, където глаголят е във всички времена на индикатива, и където не се наблюдава морфологична акомодация.

Например: *отивам бързо (Pr.); отивах/отидох бързо (Aor.); отиваше/отидеше бързо (Imp.); ще отивам/ще отида бързо (Fut.); отивал съм/отишъл съм бързо (Perf.); бях отивал/отишъл бързо (Plsq), ще съм отивал/ще съм отишъл бързо (Fut. In Adv.) щях да отивам/отида бързо (Fut. In Past.); щях да съм отивал/отишъл бързо (Fut. In Adv. In Past.)*

1.4. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип V → Adv (-а, -к) във връзка с категорията статус

Категорията статус не е селективна категория за глаголите, които като главен член образуват проста синтактична конструкция с наречие. Всички наречия (с изключение на местоименните наречия *никога, никъде, никак*) се свързват както с положителни, така и с отрицателни глаголни форми.

Например: *обикновено обичам/обикновено не обичам; понякога чувствам/поякога не чувствам; зиме ходя/зиме не ходя, нощем спя/нощем не спя; някога идва/някога не идва; отдавна работи/отдавна не работи; сега пиша/сега не пиша; нарочно пее/нарочно не пее, обикновено вали/обикновено не вали* и др.

1.5. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип V → Adv (-а, -к) във връзка с категорията наклонение

Изследването сочи, че няма акомодация в простата синтактична група V → Adv (-а, -к) по отношение на условното наклонение. Наречията се свързват с глагол в условно наклонение без ограничение:

Бих бил добре, ако не пиех толкова; Би било неочаквано за мен, ако не бях чул един разговор.

Няма акомодация и при преизказните глаголни форми: *Майка ѝ била зле.*

2. Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от подтип V → Adv (+а, -к)

2.1. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип V → Adv_a (+а, -к) по отношение на категорията вид

Някои наречия като *винаги, често, понякога, рядко, обикновено, непрекъснато, дълго, продължително, непрестанно, многократно, непрестанно, ежедневно, нощем, денем, лете, зиме, отскоро, доскоро* и др. могат да се свързват в една синтактична група само с глаголи от **несвършен вид**.

Те не могат да образуват синтактична конструкция със свършени глаголи. В случая говорим за **обратна акомодация**, където главният член е акомодиран от подчинения – наречието. За да се образува правилна синтактична конструкция, се изисква употребата само на несвършени по вид глаголи. Например:

Обикновено купувах от това кафе и * *Обикновено купих* от това кафе.

Рядко харесвам такива книги и * *Рядко харесам* такива книги.

Непрекъснато размиваше хората с вида си и * *Непрекъснато размееше* хората с вида си.

Често лягам на дивана в хола и * *Често легна* на дивана в хола.

Доскоро пишеше романи и * *Доскоро написа* роман.

Нощем се събуждаше, плувнал в пот и * *Нощем се събуди*, плувнал в пот.

Непрекъснато вали и * *Непрекъснато завали*.

Лете се съмва рано и * *Лете се съмна* рано.

Винаги се спи добре на хладно и * *Винаги се заспи* добре на хладно.

Свързването само с глаголи от несвършен вид е системна особеност на изброените по-горе наречия. Простата синтактична конструкция, състояща се от глагол от несвършен вид и наречия като *винаги, често, понякога, рядко, обикновено, непрекъснато, дълго, продължително, непрестанно, многократно, непрестанно, ежедневно, нощем, денем, лете, зиме, отско-ро, доскоро, вечер, сутрин*, принадлежи към подтип **V → Adv_a (+a -к)**.

Наречия като *нощес, есенес* се свързват в проста синтактична конструкция само с глаголи от **свършен вид**. Тук отново се наблюдава **обратна акомодация**, където главният член е акомодиран от подчинения – наречието. Простата синтактична конструкция, състояща се от глагол от свършен вид и наречия като *нощес, есенес*, принадлежи към подтип **V → Adv_a (+a -к)**. Например:

Есенес дойде отслабнал и одрипавял и * *Есенес идваше* отслабнал и одрипавял.

Нощес се почука на прозореца и * *Нощес се чука* на прозореца.

Есенес завали дъжд и * *Есенес вали* дъжд.

2.2. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип **V → Adv_a (+a, -к)** по отношение на категорията **време на глагола**

Обратна акомодация се наблюдава в конструкция от глагол и някои наречия като *утре, вдругиден, вчера, завчера, снощи, лятос, есенес, току-що, оттогава, някога, предварително, отсега, засега, отзарана, довечера, после, сетне, напролет, наесен, тепърва* и др. Това е една част от т.н. темпорални наречия, които според момента на изказването се делят на ориентирани **преди** (*вчера, завчера, снощи, лятос, есенес, току-що, предварително, отзарана, одева и др.*), **след** (*отсега, довечера, после, сетне, на*

пролет, догодина, наесен, тепърва и др.) и в момента на изказването (днес, сега, засега и др.).

В случая говорим за обратна акомодация, защото главният член е акомодирани от подчинения член наречие. Поради формалния характер на изследването няма да правим анализ на употребите на всяко наречие поотделно. Анализирани са типичните употреби в простото изречение, но има случаи при някои глаголни времена, в които контекстът на простото изречение не е достатъчен за пълно описание на дадена употреба. Освен това разглежданите наречия влизат в системата на деиктичните средства на езика и включват оценката на говорещия за времево-пространствените отношения, така че изследването на контекстовите им употреби трябва да се осъществи на семантично ниво. След анализ на типичните употреби в простото изречение можем да твърдим, че наречията, чиято семантика е ориентирана към момента **преди изказването**, се свързват с глаголи в **минало свършено, минало несвършено, минало неопределено време, бъдеще в миналото, бъдеще предварително в миналото**. Не се срещат конструкции, в които глаголът е в **бъдеще** и в **бъдеще предварително време**. Например:

*Вчера четох; Вчера четях, когато...; Вчера съм чел цял ден; Вчера щях да чета, но...; Вчера щях да бъда прочел всичко, ако; Вчера валя; Вчера се съмна рано; Вчера на това легло се спеше; но: *Вчера ще чета; *Вчера ще съм учил; *Вчера ще вали; *Вчера ще е валяло; *Вчера на това легло ще се сти; *Вчера на това легло ще се е спало.*

Наречията със семантика, ориентирана след момента на изказването, се свързват с глаголи в **сегашно време, бъдеще време, бъдеще време в миналото, бъдеще предварително време, бъдеще предварително в миналото**. Не се реализира синтактична конструкция с глаголи в **минало свършено, минало несвършено, минало неопределено, минало предварително време**. Например:

*Утре отивам; Утре ще пиша; Утре щях да пиша, но...; Утре ще съм написал; Утре щях да бъда написал всичко, ако..., но: *Утре написах писмо; *Утре пишех писмо; *Утре съм писал писмо; *Утре бях писал писмо; *Утре валя; *Утре валеше; * Утре ще е валяло; *Утре беше валяло.*

Наречията от групата *днес, сега, засега* не могат да се свързват с глаголи от **свършен вид в сегашно време и в минало несвършено време**. Например:

**Сега отида; *Сега отидех; *Сега завали; *Сега завалеше.*

Нека обобщим. Простите конструкции, състоящи се от главен член глагол, безлични глаголни конструкции, страдателни безлични форми в 3. л. ед.ч., третолични глаголи и подчинен член наречие от вида на темпоралните наречия като *утре, вдругиден, вчера, завчера, снощи, лятос, есе-*

нес, току-що, оттогава, някога, предварително, отсега, засега, отзарана, довечера, после, сетне, напролет, наесен, тепърва и др., са от структурния подтип $V \rightarrow Adv_a (+a -к)$.

2.3. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип $V \rightarrow Adv_a +a -к$ във връзка с категорията *статус*

Наречията *никога, никъде, никак* се свързват само с отрицателни глаголни форми. Примери:

*никога не зная/*никога зная*

никак не харесвам/ никак харесвам*

*никъде не отивам/*никъде отивам.*

Главният член в групата (глаголът) е акомодиран от подчинения член, т.е. синтактичната конструкция е от подтип $V \rightarrow Adv_a (+a -к)$.

2.4. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип $V \rightarrow Adv_a (+a -к)$ във връзка с категорията *наклонение*

Наблюдава се обратна акомодация в посока от подчинения член към главния при форми на императива. Не се употребява императив от свършени глаголи след наречията *винаги, често, понякога, рядко, обикновено, непрекъснато, дълго, продължително, непрестанно, многократно, непрестанно, ежедневно, нощем, денем, лете, зиме* и др. Примери:

*Понякога влизай! *Понякога влез!*

*Винаги купувай! *Винаги купи!*

*Ежедневно се разхождай! *Ежедневно се радходи!*

2.5. Акомодационна характеристика на простата синтактична конструкция от структурния подтип $V \rightarrow Adv_a (+a -к)$ във връзка с категориите *лице и число*

Някои наречия в простата синтактична група акомодират глагола, като се наблюдава **обратна акомодация**. Например в конструкции с наречия като *заедно, поединично, редом* (*вървим, вървите, вървят заедно, спасяваме се, спасявате се, спасяват се поединично, работим, работите, работят редом, направихме заедно, тръгваме вкупом, събираме се накуп* и др.) наличието на съответното наречие блокира появата на форми за 1 л. ед.ч, 2 л. ед. ч., 3 л. ед.ч. Единствено възможни са формите за мн.ч. Това са акомодирани конструкции от подтип $V \rightarrow Adv_a (+a -к)$.

Нормативен проблем

Ако същите наречия не образуват проста синтактична група с глагол и не го акомодират, а наречието е в предложна група, където предлогът е конотиран и акомодиран от наречието, се допуска употребата на глагол в единствено число (*Вървя редом с Мария*).

В примери като *Класът тръгна вкупом; Народът тръгна вкупом* наречието *вкупом* се свързва с глагол в ед.ч. При съществителни от този тип

(група, клас, народ) наречия като *заедно, поединично, редом* може да се употреби и глагол в ед.ч. Глаголът се свързва в конгруентна група с определено съществително (*класът тръгна*) и това влияе на друга група (*тръгна вкупом*). Извън конкретната група (глагол и наречие) има и съществително, което влияе на глагола в неконгруентната група.

3. Синтактични характеристики на подгрупата $V \rightarrow Adv (-a, +k)$

Конотационни характеристики на синтактичната конструкция от подтип $V \rightarrow Adv (-a, +k)$.

Най-голямата група от структурния тип $V \rightarrow Adv (-a, +k)$ са конструкциите от глагол *съм* и наречие (*добре съм, вътре съм, долу съм, там съм, къде съм, как съм, откъде съм*), безличните предикативни конструкции, състоящи се от наречие и глагол *съм* в 3 л. ед.ч. (*вредно е, трудно е, зле е, късно е, просто е, тъмно е, рано е, добре е, важно е, лошо е, вероятно е*) и др., конструкции с глагола *стана/става* (в значение *случи се*) като *става/стана добре, става/стана зле, става/стана неочаквано* и др. Почти единични са конструкциите с глагол като *чувствам се неловко, изглеждам добре, постъпвам неправилно, датира оттогава, държа се зле* (в значение „постъпвам“), *ще бъда отдясно, бивам там, усецам се зле, оказвам се тук, ще се окажа тук, намирам се вляво*.

В тези синтактични конструкции участват наречия от всички видове.

3.1. Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от структурния тип $V \rightarrow Adv (-a, +k)$

Към този структурен тип принадлежат прости синтактични групи като *добре съм, вътре съм, долу съм, там съм, къде съм, как съм, откъде съм; вредно е, трудно е, зле е, късно е, просто е, тъмно е, рано е, добре е, важно е, лошо е; стана/става* (в значение „случи се“) *става/стана добре, става/стана зле, става/стана неочаквано; ще бъда отдясно, бивам там, усецам се зле, оказвам се тук, ще се окажа тук, намирам се вляво; чувствам се неловко, изглеждам добре, постъпвам неправилно, възлизам нагоре, датира оттогава, държа се зле* и др.

Тези конструкции се характеризират като принадлежащи към структурния подтип ($V \rightarrow Adv$) (**-a; +k**), тъй като категориите на глагола не са селективни за тази група. Не се наблюдава акомодация по число, по вид, по време, по наклонение.

3.1.1. Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от структурния тип $V \rightarrow Adv (+a, +k)$ по категория *статус*

Наречието *никъде* осъществява обратна акомодация по отношение на глагола *съм*. Глаголът може да се употреби само в отрицателната си форма (*никъде не съм*).

3.1.2. Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от структурния тип $V \rightarrow Adv (+a, +k)$ по категориите *лице и число*

Групата от глагол *съм* и наречието *насаме* (*насаме сме, насаме сте*,

насаме са) принадлежи към структурния подтип $V \rightarrow Adv_a (+a +\kappa)$, където се наблюдава обратна акомодация в посока от подчинения член наречие към главния член глагол по лице и число. Наречието се съчетава само с глаголни форми за 1 л. мн.ч, 2 л. мн.ч. и 3 л. мн.ч.

Нормативен проблем

Ако същото наречие не образува проста синтактична група с глагола и не го акомодира, а наречието е в предложна група, където предлогът е конотиран и акомодиран от наречието, се допуска употребата на глагол в единствено число (*Той е насаме с Мария*).

4. Словоредни особености на простите синтактични конструкции, състоящи се от главен член глагол и подчинен член наречие от тип ($V \rightarrow Adv$)

4.1. Когато конструкцията се състои от глагол без възвратните частици *се* и *си* и наречие (*отивам бързо*), наречието може да заеме позиция пред или след глагола, без значение (*Изпратиха бързо багажа на Асен / Бързо изпратиха багажа на Асен*).

4.2. Когато глаголът съдържа възвратните частици *се* и *си* в състава си, наречието може да бъде пред или след глагола, но се наблюдава разместване на изграждащите конструкцията части. Възвратните *се* и *си* са винаги след глагола, ако с него започва изречението (*Спи се добре на този матрак, Отивам си бързо*). Ако изречението започва с наречието, частиците *се* и *си* заемат позиция пред глагола (*Неочаквано се съмна. Бързо си отивам*).

4.3. Когато простата синтактична конструкция с наречие има в състава си форма на глагола *съм* (*добре съм, тъмно е*), е в сила правилото, че когато изречението започва с простата синтактична конструкция, глаголът *съм* е винаги след наречието (*Тъмно е около къщата.*) Ако изречението започва с друга дума, то глаголът *съм* се намира в позиция пред наречието (*Около къщата е тъмно.*).

Обобщение

След анализ на процесите на акомодация и конотация в проста синтактична конструкция от тип ($V \rightarrow Adv$), състояща се от главен член глагол и подчинен член наречие, по отношение наличие на признака +/- конотация се откриха два подтипа синтактични конструкции: **1.** Прости синтактични групи от глагол и наречие от подтипа ($V \rightarrow Adv$) (- κ); **2.** Прости синтактични групи от глагол и наречие подтипа ($V \rightarrow Adv$) (+ κ). В простите синтактични конструкции от двата подтипа типа ($V \rightarrow Adv$) (- κ) и ($V \rightarrow Adv$) (+ κ) по наличие на признака +/- акомодация се открояват още по два подтипа синтактични конструкции – в подтип ($V \rightarrow Adv$) (- κ) конструкции, които не са конотирани и не са акомодирани ($V \rightarrow Adv$) (- a ; - κ) и конструкции, които не са конотирани, но са акомодирани ($V \rightarrow Adv$) (+ a ;

-κ) по отношение на категориите на глагола *лице, число, вид, време, наклонение* и *статус*. В конструкциите от подтип (**V** → **Adv**) (**+κ**) по същия принцип на дихотомично деление въз основа на признака +/- **акомодация** се откроява групата на синтактичните конструкции с характеристика (**-a**) по отношение на глаголните категории *лице, число, вид, време, наклонение* и *статус*, т.е. това са простите синтактични конструкции от подтип (**V** → **Adv**) (**-a; +κ**) и твърде ограничената по състав група на синтактичните конструкции с характеристика (**+a**) по *статус, лице* и *число* – (**V** → **Adv**) (**+a; +κ**).

ЛИТЕРАТУРА

- ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. II, София, Издателство на БАН.
- Евтимова 2010: *Евтимова, А.* Винаги малко повече. Наречия за количество и време в обучението по български език като чужд. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Малджиева 2017: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на поли-сегментните езикови единици в нормативната граматика на българския език. – *Български език*, т. 64, № 2, с. 7–19.
- Малджиева 2018: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на българските изменяеми лексеми като компонент на нормативната граматика. – *Slavia Meridionalis*, t. 18, Warszawa, SOW.
- Мелчук 2013: *Мелчук, И.* Курс по обща морфология. Том I. Превод Блажо Блажев. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Пенчев 1993: *Пенчев, Й.* Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив. УИ „Паисий Хилендарски“.
- Станчева и др. 2017: *Станчева, Р., М. Томов, Н. Паскалев, И. Кунева, Л. Микова.* Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика) – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15–16 май 2017 г.). Част втора, София. <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.
- Хаджиева 2016: *Хаджиева, Е. и колектив.* Нова практическа граматика на българския език за чужденци. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Saloni, Swidzinski 1985 (2007, 2020): *Saloni, Z., Swidzinski, M.* Skladnia wspolczesnego ezika polskiego. Warszawa: PWN.

REFERENCES

- Evtimova 2010: *Evtimova A.* Vinagi malko poveche. Narechiya za kolichestvo i vreme v obuchenieto po balgarski ezik kato chugd. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

- Hadzhieva 2016: *Hadzhieva, E. i kolektiv*. Nova prakticheska gramatika na balgarski ezik za chugdentsi. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Maldzhieva 2017: *Maldzhieva, V.* Principi na formalното opisanie na polisegmentnite ezikovi edinitsi v normativnata gramatika na balgarskiya ezik. – *Balgrski ezik*, t. 64, № 2, s. 7–19.
- Maldzhieva 2018: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното opisanie na balgarskite izmenyaemi leksemi kato komponent na normativnata gramatika. – *Slavia Meridionalis*, t. 18, Warszawa, SOW.
- Melchuk 2013: *Melchuk, I.* Kurs po obshta morfologiya, Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Penchev 1993: *Penchev, Y.* Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване. Plovdiv. UI “Paisii Hilendarski”.
- Saloni, Swidzinski 1985 (2007, 2020): *Saloni, Z., Swidzinski, M.* Skiadnia wspolczesnego ezika polskiego. Warszawa: PWN.
- Stancheva 2017: *Stancheva, R., Tomov, M., Paskalev, N., Kuneva, I., Mikova, L.* Formalno opisanie na inventara ot gramatichni sredstva v balgarski ezik (kato etap ot razrobotvaneto na normativna gramatika) – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyana konferentsiya na Instituta za balgarski ezik (Sofia, 15–16 may 2017 g.)*. *Chast vtora*, Sofia, <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.

✉ Доц. д-р Катя Чаралозова

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Katya Charalozova, PhD

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 31 март 2022

Published: 31 March 2022